CHRISTENDOM

EN

SOCIALE QUAESTIE

VOOR

ACHTTIEN EEUWEN

DOOR

S. ULFERS,
PREDIKANT TE ROTTERDAM.

ROTTERDAM,
J. M. BREDÉE.
1893.

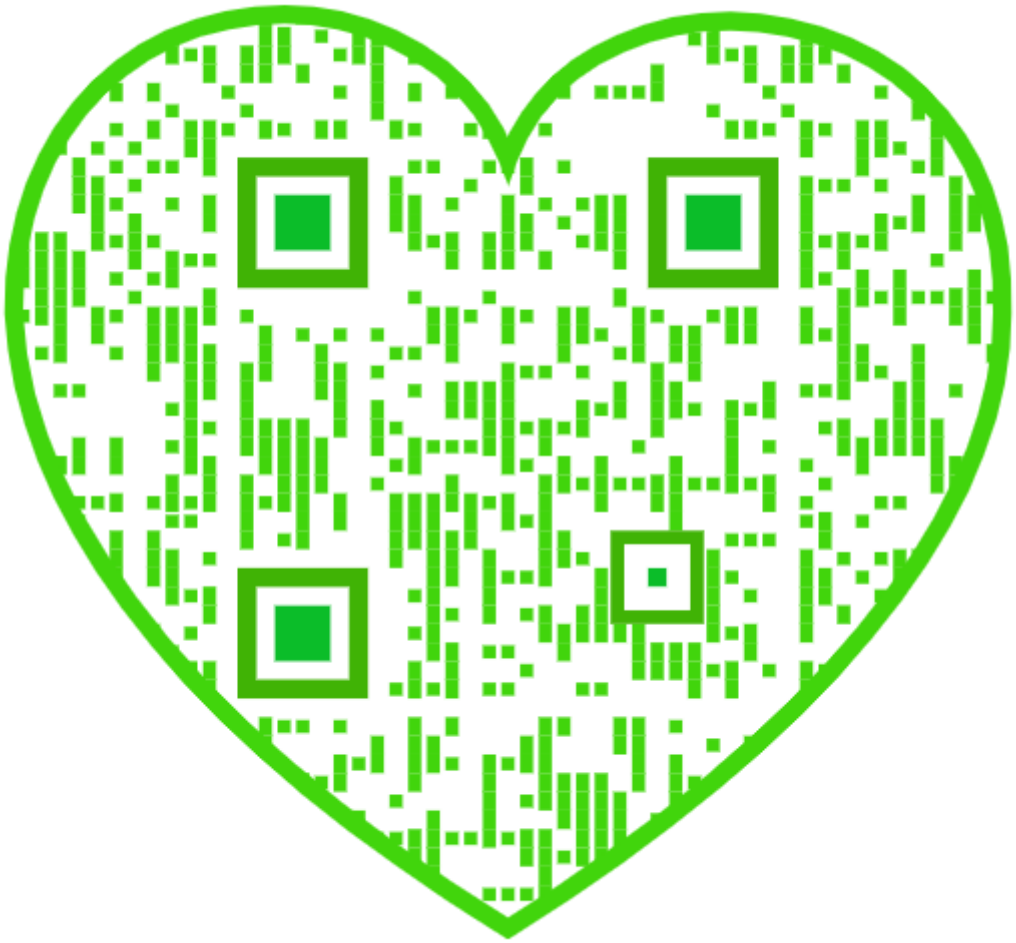

CHRISTENDOM

EN

SOCIALE QUAESTIE

VOOR

ACHTTIEN EEUWEN

DOOR

S. ULFERS,
PREDIKANT TE ROTTERDAM.

ROTTERDAM,
J. M. BREDÉE.
1893.

SNELPERSDRUK VAN H. C. A. THIEME TE NIJMEGEN.

Christendom en sociale quaestie vóór achttien eeuwen. Deze schets is gelezen, en wordt uitgegeven met een bepaald doel.

Veel malen is door anderen gezegd en geschreven, dat de taak van het Christendom in de sociale quaestie eene kleine taak is. Weinig beteekenend zou zijn arbeid op maatschappelijk terrein geweest zijn, en weinig beteekenend zou die arbeid nog zijn.

Om hierop een antwoord te geven, door te wijzen op het ontzaglijk vele, dat juist Christenen praktisch verrichten in onze dagen tot leniging van den socialen nood, zou eenigszins onwillekeurig minder op eene apologie, dan op eigen lofverkondiging gaan schijnen.

En het is daarom, dat ik zulk, weinig van historische kennis pleitend, gevoelen tracht te weerleggen juist op historisch terrein. Indien er ooit groote misstanden bestaan hebben op maatschappelijk gebied, dan hebben zij bestaan in het Romeinsche keizerrijk ten tijde van de opkomst van het Christendom. En wat het jonge Christendom toen daartegen deed, moge uit deze schets blijken.

De vele aanhalingen uit oude schrijvers, welke in mijn opstel voorkomen, zijn niet oorspronkelijk; maar genomen uit: De drie eerste eeuwen der Christelijke Kerk, van DE PRESSENSÉ; en uit de: Tafereelen uit de geschiedenis der Christelijke Kerk in de eerste eeuwen van haar bestaan, van Dr. G. UHLHORN, vertaald door T. KUIPER. De beschrijving van de kleeding van Jezus is ontleend

aan: Het leven van Jezus, van Dr. J. H. GUNNING JR. En als nu mijn opstel, dat eene proeve van apologie wil zijn des Christendoms, van oeconomische zijde, onder de oogen van Christenen of niet-Christenen komt, dan doe ik dit met den dubbelen wensch:

voor de eersten: dat zij geloof mogen blijven houden in die Christelijke beginselen, die gebleken zijn onschatbare waarde te hebben tot verheffing van elken stand in de maatschappij;

en *voor de laatsten:* dat zij mogen aanvangen waardeering te hebben voor het Christendom als machtige ethische factor in de oplossing van de geweldige sociale quaestiën in welke eeuw ook.

S. ULFERS.

CHRISTENDOM EN SOCIALE QUAESTIE VOOR ACHTTIEN EEUWEN.

Voor 1800 jaren ontstond er in het westen van Azië een nieuwe godsdienst.

De wereld, in hare onuitroeibare behoefte naar het eeuwige, naar het werkelijke, en in hare verzadigdheid van de schijndingen, had telkens in het scheppen van den eenen godsdienst na den anderen, zich getracht de wegen en de middelen te verschaffen, om dat eeuwige en dat werkelijke deelachtig te worden.

Door die behoefte was de godsdienst der oude Egyptenaren ontstaan, en de godsdienst der Chaldeën, en de godsdienst der Grieken, en die der Romeinen; niet te vergeten ook de godsdiensten der Indiërs. En elk dier godsdiensten had op zijne wijze beproefd om het eeuwige omlaag te halen; en den eenen was het genialer mislukt, dan den anderen. Want eene mislukking was het overal.

Wel waren het edele proeven van op het eeuwige geschapen gemoederen. Wel hadden die godsdienststichters, als dappere Noorsche vikingen, zich moedig op de zee van het oneindige gewaagd, als helden; maar zij waren omgekomen, de een na den ander, al te maal. En hunne godsdiensten leden schipbreuk. De praktijk van telkens duizend jaren toonde de onbruikbaarheid op den duur; en de volken, die hen geschapen hadden, waren zelven de eerste om hen te verwerpen.

Al die godsdiensten waren het vuur van hunne altaren gelijk;

uitgebrand was de eerste heldere brand; eene kleine rookwolk verhief zich slechts uit de smeulende asch en verstrooide spranken.

En toen, als laatste poging, vóór de godsdienstig aangelegde mensch zich aan wanhoop ging overgeven, was het *verstand* aan den arbeid gegaan. Hadden de priesters met hun godsdienst des harten den mensch niet kunnen bevredigen, de wijsgeeren zouden het nu doen, met hunne godsdiensten der rede.

Dat was een wonderbaar schouwspel, de rede in dienst te zien van de godsdienstige behoefte; de rede zich te zien afzwoegen, om de godsdienstige behoefte ter wille te zijn; de rede zich te zien afzwoegen, om dit en dat uit te vinden door logische conclusiën, wat aan het godsdienstig gemoed voldoening kon geven. Zoo zwoegden de wijsgeeren in Griekenland. Zoo ontstonden de godsdiensten der wijsgeeren, hunne verschillende scholen.

Maar, wat het wonderlijkste was, de logica, als zij zich zelve uitwerkte, ging nooit in ééne vaste richting vóóruit; kwam nooit de grenzen van het eeuwige nabij; de logica, naar hare eigene fatale wet, week altijd met eene cirkelbuiging, links, en links en links, en kwam altijd weer tot haar punt van uitgang terug en kon zich buiten den kring der zienlijke dingen niet uit bewegen. Dat was zeer gek, en teleurstellend, voor de verblufte wijsgeeren allermeest, die zoo moedig begonnen waren in de voorwaartsche richting het eeuwige te zoeken, en die na veel vergeefschen arbeid zich plotseling terug vonden al weer bij hun zelfde punt van uitgang. Zij hadden altemaal hunne cirkelbanen rondgeloopen, ten aanschouwe des wachtenden volks, en werden toen uitgelachen, uitgelachen, zij, die zooveel anderen hadden laten lachen ten koste van anderen. Menig wijsgeer ging toen verlegen naar huis, en er was er één onder, die eerlijk genoeg was, om met de hand naar den eeuwigen hemel wijzende, te zeggen: „Ik weet, dat ik niets weet."

Het volk zelf eindigde, na duizende jaren zoekens, met die apathie, die met kouden, gevoelloozen blik vraagt: „Wat is waarheid?"

Het was te midden van het faillliet der oude godsdiensten, dat,

nu 1800 jaren geleden, in het westen van Azië een nieuwe godsdienst ontstond.

Daar in het westen van Azië, tusschen de bergen van Galilea, bij de zee van Genezareth, woonde een achterhoeksch volk, boeren en burgers, en herders en visschers; boeren, die overdag op hunne wijnbergen en in hunne graanvelden met dezelfde ouderwetsche werktuigen als hunne voorvaderen den arbeid verrichtten; burgers, die als metselaars en timmerlieden geene hoogere kunst verstonden, dan de eenvoudige steenen hutten optrekken en de gebroken ploegen en eggen en eenvoudige huismeubelen herstellen; herders, die hunne schapen uitdreven op de heide, en die zonder anachronisme evengoed Abrahams herders zouden kunnen genoemd worden; en visschers, die hunne vrij overvloedige vangst meer aan den rijkdom van het meer, dan aan de geschiktheid hunner schepen en de bedriegelijkheid hunner netten te danken hadden. Een achterhoeksch volk! Wie zou gedacht hebben, dat dáár ooit de wieg van een nieuwen godsdienst zou staan!

Het was een timmerman uit Nazareth, *) die er mede voor den dag kwam; iemand, die de eerste dertig jaren van zijn leven geheel niet van zich had doen spreken, noch de opmerkzaamheid had getrokken; maar die op zijn dertigste jaar, de werkplaats verlatende, een reizend, een wandelend leeraar werd; van plaats tot plaats trok, met een kleine school van eenige discipelen, en overal, waar hij kwam, een indruk maakte, die te geweldiger was, naarmate hij meer uit dien achterhoek uit, de steden naderde; een indruk maakte, die alles overtrof, toen hij Jeruzalem binnentrok, als de profeet van den dag, waar zelfs de glans van geleerde rabbi's van alle scholen bij verbleekte.

Zoo op het oog was hij niet onderscheiden van de gewone menschen. Hij was in de gewone kleeding van zijn tijd en land. „Hij was niet blootshoofds, zooals de schilders hem gewoonlijk voorstellen — want het is onmogelijk ongedekt in den Syrischen zonnegloed te gaan — maar een witte *keffiyeh*, zooals ook heden nog gedragen

*) Wij hebben hier natuurlijk slechts de maatschappelijke zijde van het optreden des Zoons van God op het oog, even als verder in het geheel opstel.

wordt, bedekte zijn haar, door een *aghol* of band rondom het hoofd gebonden en op rug en schouders afhangende. Een lang blauw overkleed of *tallîth*, van de eenvoudigste stof, bedekte zijne geheele gestalte en liet nu en dan gedeeltelijk de *ketonêth* zien, een ongezoomden wollen overrok van het gewone gestreepte weefsel, zoo algemeen in het Oosten, en die, door een gordel om het middel bevestigd, hem bijna van den hals tot de voeten bedekte."

„Zijn gewoon voedsel was even gering als dat van den minsten landman — brood van de grofste soort, visch gevangen in het meer en op een kolenvuur aan het strand toebereid, en somtijds een stuk honigraat, waarschijnlijk van den wilden honig, die toen overvloedig in Palestina gevonden werd."

Deze arme zwervende leeraar, die niets bezat, dan de kleederen, die hij droeg, en die zoo arm was, dat nooit een bedelaar hem om eenig geld vroeg, en die, toen de belasting geïnd werd, zelfs in het eigenaardige geval verkeerde van de didrachme niet te kunnen betalen, terwijl ook zijne leerlingen het hem niet konden voorschieten, deze arme, zwervende leeraar was de man, van wien de nieuwe godsdienst uitging.

Alles in dien nieuwen godsdienst concentreerde zich in zijn persoon. Hij was niet alleen de prediker van dien godsdienst, maar weldra het object er van. Zijne volgelingen werden weldra zijne vereerders, ja zijne aanbidders.

Wat de andere vroegere godsdiensten te vergeefs gezocht hadden, n.l. het eeuwige omlaag en naderbij te halen, dat scheen hier bereikt.

Deze mensch onthulde de eeuwigheid, openbaarde de onzienlijke dingen, en sprak van den toestand na den dood en van de geesten en afgestorvenen alsof hij er juist vandaan kwam, ja, als behoorde hij eigenlijk veel meer tot dien kring dan tot den kring der levende menschen.

Deze mensch onthulde de eeuwigheid achter de natuur, door de natuur tot een doorzichtig kleed te maken van eeuwige wetten, eeuwige wetten, welke veel meer spraken van doodenopwekkingen dan van doodenvertering, veel meer spraken van natuurgenezing dan van natuurverderf.

Deze mensch onthulde de eeuwigheid, en sprak van den Eeuwigen Geest, zooals niemand zich dien gedacht of gedroomd had; en onwillekeurig begreep de godsdienstig aangelegde mensch, hoe die Eeuwige Geest was, als hij op dezen profeet zag, hem aanzag.

Deze mensch leerde, dat alle andere godsdiensten op eene verkeerde basis stonden, n.l. dat daar overal de mensch beproefd had met goede werken een hemel te verdienen, en dat het natuurlijk was, dat dit overal met een failliet vol wanhoop geëindigd was; hij leerde, dat gerechtigheid, vergiffenis en zaligheid eene *gave* is van God, geene verdienste is van den mensch; en zeer troostrijk was het, dat hij tegelijk er van zeide, dat die gave niet eene mogelijkheid, eene waarschijnlijkheid was, maar eene werkelijkheid! eene werkelijkheid geworden was *in hem!*

In hem, — ja, zoo kwam alles in zijne leer weer op hem neer, en tot hem terug. In hem concentreerde zich die nieuwe godsdienst. Al die stukken der leere waren slechts straalbrekingen of straaluitvloeiingen van hem, het Licht.

En, zooals ik zeide: hij was zoo niet alleen de prediker van dien nieuwen godsdienst, maar weldra het object er van. Dit kon niet anders, dat moest. De Jezus van den achterhoek werd vanzelve de Christus des geloofs, toen hij alles geopenbaard had, wat hij te openbaren had. En zijne volgelingen werden zijne vereerders, neen, zijne aanbidders!

De vreeselijke dood op Golgotha, met wat er op volgde, heeft zijne aanbidders die aanbidding niet kunnen verleeren, integendeel, hen in die aanbidding gesterkt.

Die godsdienst, waarvan de prediker tegelijk het object geworden is, — die godsdient, uit den achterhoek van Galilea, — heeft, wonderlijkerwijze, de wereld vervuld. De achttien eeuwen, die sedert voorbijgegaan zijn, hebben dien godsdienst zien wassen, zien strijden, zien winnen, zien heerschen; de geschiedenis dier achttien eeuwen is in den grond niets anders dan de geschiedenis van dien godsdienst. Wereldgeschiedenis is godsdienstgeschiedenis; die twee zijn sedert één.

Hoe is het gekomen, dat wat aan geen andere godsdiensten gelukt is, aan het Christendom gelukt is? Hoe is het gekomen, dat waar andere godsdiensten failliet sloegen, het Christendom alleen de kiem der onsterfelijkheid bleek te hebben? Hoe is het gekomen, dat waar andere godsdiensten met hunne tempels en altaren in het puin en in het niet verzonken, alleen het Christendom, naar de dichterlijke woorden van een oud Hebreër, die tempel is, die naar Gods gemaakt bestek, in eeuwigheid zal rijzen? Wij gaan beproeven, om u te zeggen, hoe het gekomen is, dat de godsdienst van dien Galileër de wereldmacht is geworden en gebleven, die de wereld vernieuwt en herschept tot de maat, de orde, en de harmonie van het eeuwig werkelijke, en het werkelijk eeuwige. O Plato, gij hebt gevonden, gij groote Griek! dat de zienlijke dingen de vormen zijn van de eeuwige dingen. O Mozes, gij hebt gevonden, gij groote Hebreër! dat de zienlijke dingen de verwoeste vormen zijn van de eeuwige dingen. O Jezus, gij hebt gevonden, gij groote Galileër! wat het middel was om die verwoeste vormen weer harmonisch aan de eeuwige typen gelijk te doen zijn!

Maar als ik deze taak op mij ga nemen, dan (laat ik dat vooruit zeggen) dan ga ik zulks niet betoogen door te wijzen op de goddelijkheid of godheid van zijn stichter: of door te wijzen op de hoogere dogmatiek, die het Christendom er op nahoudt boven de andere godsdiensten, die er bestaan hebben of nog bestaan; of door te wijzen op de quintessens van het Christendom, die juist de ware bevrediging van een zondaarshart is. Gaarne deed ik dit alles. Het zou zeer wel op mijn terrein liggen. Wij, predikers, betoogen dit elken zondag.

Neen, op de vraag, hoe het gekomen is, dat het Christendom zoo schitterend zijn weg door de wereld gevonden heeft, beproef ik het voor heden, als antwoord het betoog, dat het Christendom dien invloed bij de volken mede verkregen heeft, juist doordat het een godsdienst is, die zich evenzeer naar het maatschappelijke keert, als naar het hemelsche. Het Christendom is, in tegenstelling van andere godsdiensten, een godsdienst, die niet alleen de belofte des toekomenden, maar ook des tegenwoordigen levens

heeft. Met andere woorden, eene der vele verklaringen, waarom deze godsdienst de volken inneemt, ligt op maatschappelijk terrein. Deze godsdienst is er een niet alleen voor leerstellige en wetenschappelijke waarde, maar vooral een van oeconomische waarde.

Het Christendom heeft dadelijk bij zijn ontstaan ingegrepen op het maatschappelijk leven, door onwillekeurig een godsdienst voor de *armen* te zijn. Daar waren toen armen, evenals nu. En daar waren toen rijken, evenals nu. Maar de verhouding tusschen de twee was niet in orde. Evenals die verhouding eigenlijk zelden in orde is geweest. De oeconomische herstelling van de verhouding tusschen rijken en armen is eene taak van het Christendom geweest.

Men moet eenigermate de schitterende weelde der rijke Romeinen uit dien tijd kennen, en daartegenover het armzalig gebrek der armen, om te begrijpen welk eene oeconomische taak dat jonge Christendom daarmede aandurfde. Laten wij even ons herinneren, hoe het leven der rijken en der armen toen tegenover elkander stond.

Het leven der rijke Romeinen was in de laatste dagen der republiek en in de eerste dagen van het keizerrijk een uitermate schitterend leven. De huizen waren, zooals Seneca zegt, allen blinkende van goud. Augustus kon zich er op beroemen, dat hij in plaats van de stad van baksteenen, die hij had gevonden, eene stad van marmer achterliet. Men zag er een zwerm van slaven, met prachtige kleederen getooid. In de minst aanzienlijke vertrekken stonden schatten te prijken, en in de feestzalen wierpen de fonteinen waterstralen op, die tintelend het heldere licht weerkaatsten. Het paleis van een aanzienlijk Romein bevatte dikwijls vier eetzalen, twintig slaapvertrekken en honderd andere kamers, en was met eene dubbele galerij van marmer omgeven.

Het prachtigste van alles wat Rome ooit opgeleverd had, was het gouden huis van Nero. Het geleek in uitgestrektheid eene

kleine stad. De daartoe behoorende zuilengangen hadden de lengte eener mijl. Voor het front verhief zich een reusachtig standbeeld des keizers, 110 voet hoog. Hiermede stonden de andere onderdeelen van het gebouw in evenredigheid. Het bevatte velden en tuinen, bosschen en akkers, zelfs een meer. Zalen en kamers waren met goud overtrokken, en ingelegd met paarlmoer en edelgesteenten, of met spiegelglas, waarin men zijn eigen beeld ten voeten uit weerkaatst zag. De kleinere vertrekken hadden wanden, geheel met paarlen bedekt. Langs groote waterleidingen werd het zeewater uit de zee, het zwavelhoudend water uit de Thermen van Tibur aangevoerd. „Nu begin ik toch te leven als een mensch," zeide Nero, toen hij dit huis betrok. Vitellius evenwel vond het toch nog beneden de waardigheid eens keizers.

„De pracht der openbare gebouwen was nog grooter dan die der bizondere. In veertien wijken verdeeld, bevatte Rome eene ontelbare menigte van tempels en waterleidingen. De markten waren met duizend standbeelden omringd. De hoofdmarkt was door twee rijk versierde zuilenrijen ingesloten. Daar omheen schaarden zich de tempels, en het volk slenterde om zijn tijd te dooden, in prachtig gewaad, onder de uitgestrekte galerijen rond. De badstoven, die tot algemeen gebruik waren bestemd, waren met schilderijen versierd, met het marmer van Alexandrië geplaveid, en met kostbaar mozaïek ingelegd, terwijl het badwater uit zilveren kranen liep. Niet minder prachtig waren de gebouwen, die tot het houden van ren- en worstelspelen dienden, de circussen. Caligula ging zelfs zoover, dat hij er stofgoud in liet strooien." (de Pressensé).

Rome was in waarheid de vorstelijke residentie van het volk, dat over de gansche wereld heerschappij voerde. De keizerlijke stad wierp zulk een schitterenden glans van zich, dat het was, zooals Plinius zich uitdrukt, alsof over de aarde een nieuwe zon was opgegaan. Apulejus noemde haar de heilige stad.

Door den overvloed van middelen, en van rijkdom, meest uit de overwonnen provinciën samengesleept, had het leven der rijken, langzamerhand dien grens bereikt, dien men het leven der verzadiging zou kunnen noemen, of der oververzadiging. Wat te

genieten was, werd genoten. Wat de uitgestrekte wingewesten van het rijk konden aanbrengen, werd aangevoerd: de schoonste vrouwen, de prachtigste tijgers en leeuwen, de kostbaarste sieraden, de fijnste lekkernijen; en de Romein genoot er van als iemand, die in de vorige week reeds eenzelfde bezending had ontvangen en versleten.

„Niets was natuurlijker, dan dat het gevoel van oververzadiging van het natuurlijk genot weelderig deed grijpen naar het onnatuurlijke of tegennatuurlijk genot. De tegennatuurlijke ondeugden, die ongeneeselijke pest van het Helleensche heidendom, hadden zich dan ook te Rome zonder maat of teugel verbreid. Gelijk altijd de wellust de wreedheid in zijn gevolg heeft, zoo had men ook hier in ontzettende mate die vereeniging van losbandigheid en moord gezien, welke ook in de natuurgodsdiensten te zien zijn. Tacitus verhaalt, dat een Romein van zijn tijd eenen in brasserijen doorgebrachten nacht besloot met het vermoorden der boeleerster, die aan het feestmaal voorgezeten had."

Deze vereeniging van zinnelijken lust en bloedstorting was de karakteristiek van de weelde van dien tijd.

Vandaar dat men algemeen zooveel genoegen vindt in de spelen van den circus. Spelen, spelen! altijd spelen! is de leus; en men is niet tevreden, en kan in den nacht niet slapen, als er op den dag geen wedrennen zijn geweest, en geen dierengevechten, en geen gevechten tusschen menschen onderling. Daar moet allen dag bloed vloeien in den circus, zal er wat variatië zijn in al de gewone, eentonige soorten van genot. En zelfs de meest schuchtere maagden kennen geen genot, zooals dit. In alle deelen der wereld maakte men jacht op de wilde dieren, om de amphitheaters er van te kunnen voorzien. Egyptische nijlpaarden, beeren van den Rhijn, Afrikaansche leeuwen, Indische olifanten, rinocerossen, en veel anderen, verscheuren elkander; en het volk gilt van genoegen, als zij het aanschouwen, met de aangename zenuwprikkeling straks hetzelfde van menschen te zien. Bij de feesten door Trajanus gegeven in 106 werden 11,000 dieren van verschillende soorten gedood. Eentonig waren reeds de gewone gevech-

ten geworden tusschen de enkele gladiatoren één tegen één, met net of zwaard gewapend. In het groot moest het gaan, en daarom: voorstellingen van geheele veld- of zeeslagen moesten uitgevoerd in het amphitheater of op een opzettelijk daarvoor gegraven meer! Claudius gaf eens een zeeslag, waarbij 19,000 man in het gevecht kwamen, en het reusachtig bassin was rood van het bloed; en het volk jubelde van dierlijk genot. De beschaafde Romein achtte deze spelen noodig voor zich zelven, om zich voor verwijfde weekelijkheid te bewaren (Plinius), en om zich van ambtsbezigheden eene kleine verstrooiing te gunnen (Seneca), of om aan zijne oudere zoons en dochters eene goede gelegenheid te schenken tot het aanknoopen en wat vrijere liefdesbetrekkingen (Ovidius.).

Evenals bij het menschelijk lichaam de krankheid van een lid de koorts veroorzaakt door het geheele lichaam, zoo is de karakteristiek van de ziekelijke weelde der rijke Romeinen de koorts, de koorts tot genot. En deze koorts, tot ijlhoofdigheid overgeslagen, brengt tot vreemde dingen.

Wanneer eens de onsterfelijke ziel het geloof heeft verloren, en zulks haar de hoogere wereld, waarvoor zij geschapen is, uitsluit, — dan zoekt die ziel het oneindige in de lagere wereld, die het haar niet geven kan; dan vraagt zij het van het leven der zinnen; en dewijl zij het eenmaal daar niet kan vinden, en het er toch maar altijd door blijft zoeken, wat is er natuurlijker, dan dat zij tot het monsterachtige komt? Vandaar in de vermaken zoowel als in de weelde eene verfijndheid, die alle maat te buiten gaat, eene mengeling van valsche grootheid met de uitgezochtste buitensporigheden; vandaar het najagen van het excentrieke en het onmogelijke in de stoffelijke zaken. Het is, zegt Seneca, het doel der weelde, zich over het tegenstrijdige heen te zetten, en niet alleen van hetgeen overeenkomstig de rede is af te wijken, maar juist datgene te zoeken, wat zooveel mogelijk tegen de rede indruischt. Of is het niet tegenstrijdig met de natuur, boven op de torens boomen te planten? Stelt men zich niet tegenover de natuur, wanneer men midden in de zee de grondslagen legt der publieke baden? Heliogabulus werd later door dezelfde zucht naar het onmogelijke gedre-

ven, toen hij zich op zijne tafel schotels met pauwen- en nachtegalen-tongen liet opdisschen, bergen van sneeuw in groene tuinen wilde zien, en in zijne paleizen den dag in nacht en den nacht in dag liet veranderen. Suetonius zegt van Caligula, dat hij naar niets zoozeer verlangde, als naar hetgeen men zeide, dat onuitvoerbaar was, zooals het aanleggen van dijken in de gevaarlijkste zeeën, het slechten van bergen of het verhoogen van vlakten.

„De Romeinsche rijke wereld werd in den volsten zin des woords door de verveling verslonden. Zij was, zegt dezelfde Seneca, gelijk aan dien held van Homerus, die door zijne ziekte onrustig, beurtelings gaat staan en gaat zitten. Hare ziekte was niet zoozeer het gevolg van de schokken, die zij te verduren had gehad, als wel van een onbeschrijfelijken tegenzin in alles. Evenals alle wellustelingen, sprak zij met Petronius: Ik verlang het voorwerp mijner wenschen niet terstond te hebben; de vogels van Afrika zijn mij daarom zoo welkom, omdat zij niet gemakkelijk te krijgen zijn. Terecht noemde Seneca de kwaal van Rome de verveling des alledaagschen levens. Volop verzadigd van alles, wat het gezien heeft en bezit, roept het met minachting uit: Quousque eadem? Zal het dan altijd hetzelfde zijn? en om wat nieuws te zien, kwelt het de natuur. Toch ontkomt het aan de eentonigheid niet en aan de walging ook niet; en daarom eindigt het met zich in het slijk te werpen. Het levert zich aan de verfoeilijkste gulzigheid over en verzwelgt in zijne buitensporige maaltijden, waarvoor de aarde en de zee cynsbaar worden gemaakt, de grootste schatten der aarde."

Ziedaar eene getrouwe beschrijving van het leven en de weelde der rijken in den tijd, toen het Christendom optrad.

En het leven, *de toestand der armen?*

Daar was maar één volk, waar de toestand der armen een eenigszins dragelijke was in den ouden tijd, en dat was: het volk der Joden.

Mozes, de wijze wetgever had daarvoor gezorgd. Was het niet aan hem te danken, dat daar in Kanaän wetten waren, die den

toestand, de verhouding tusschen rijken en armen eenigszins regelden?

Hij was het geweest, die met de beste bedoeling om te groote kloven tusschen de verschillende standen van het Joodsche volk te voorkomen, het verbod had ingesteld van het nemen van rente. Geleend kapitaal werd als geleend kapitaal teruggegeven zonder rente; en hoe weinig wetenschappelijk dit uit het oogpunt van handel kon geacht worden, de Jood zag hier slechts voor het oogenblik een verlies in, dat later in volgende tijden de algemeene welvaart toch ten goede moest komen.

Hij was het geweest, die met de bedoeling, Lev. 25 : 17 „dat niemand zijnen naaste zou verdrukken," de wet had ingesteld van de niet verkoopbaarheid van den grond. Een arme Israëliet mocht door den nood gedreven, slechts de inkomsten van zijn land voor een zeker getal jaren vooruit afstaan als afdoening van zijne schulden; maar de rijke kon zich diens land nimmer toeëigenen; in het jubeljaar, telkens het 50e jaar, verviel alle eigendom weer aan den oorspronkelijken bezitter of aan diens geslacht; en de arme had alzoo de kans telkens weer van voren af te kunnen beginnen met zijn grond als aanvangskapitaal.

Hij was het geweest, die met de bedoeling van algemeene deelneming in het lot der armen, de wet had ingesteld, dat telkens in het 7e jaar alle opbrengst van den bodem ten goede moest komen voor den knecht, en de dienstmaagd en den daglooner. Deze bepaling stónd gelijk met eene jaarlijksche uitkeering aan de armen van 10 procent.

Hij was het geweest, die met dezelfde bedoeling, de wet had ingesteld, dat de hoeken der graanvelden door de eigenaars niet mochten afgemaaid worden, maar voor de armen moesten overblijven; waarbij ik niet vergeten mag de gewichtige bepaling dat elken avond, vóór den ondergang der zon, het dagloon aan den werkman moest uitbetaald worden, door welke maatregel geen werkman schulden behoefde te maken in winkel of thoko.

Dit alles te zamen was voorwaar eene prachtige basis, waarop de toestand van den arme verder voortreffelijk kon geregeld worden, en waarop eene zeer billijke verhouding in den staat

tusschen de verschillende standen kon verzekerd blijven. Wat ook had kunnen geschieden, — indien het maar geschied was! Evenals met alle wetten, brak het Joodsche volk ook met deze wetten; en er was klacht voortdurend, dat den daglooner het loon overnachtte, dat de wees beroofd werd, en dat de weduwe geen rechter had, en dat het sabbatjaar en jubeljaar overgeslagen werden. Ten tijde van Jezus, evenals reeds zoo dikwijls vroeger, zat ook in Israël, naar de uitdrukking van dien Drenthenaar, met wien ik over de heide liep, „de riekdom an bulten."

En dan was nog het Joodsche volk het alleen, waar de wet was ingericht met zoodanige bedoelingen.

Wat was de maatschappelijke toestand van den arme elders, en bij de beschaafdste volken van dien tijd, bij Grieken en Romeinen?

Bij de Romeinen was er ten tijde van Jezus en de Apostelen geen middenstand. Men begrijpt, wat dit zeggen wil. Het wil zeggen, dat de Romein rijk was en weelderig, of arm en ellendig. Wat nog eenigszins een middenstand zou kunnen genoemd worden, was daar eene menigte, die ledig liep, tuk op grof zinnelijke vermaken, en die den keizer, wie hij ook zijn mocht, evenveel aanhangers schonk, als hij tafelschuimers geliefde te voeden. Deze zoogenaamde middenstand, plebs genoemd, kwam uit de vrijgelaten slaven voort en werd gedurig weder daaruit aangevuld.

Daar was vroeger wel een arbeidende middenstand geweest; maar hij was vernietigd geworden door den lageren slavenstand. Te Athene bijvoorbeeld waren vroeger vele vrije arbeiders, maar toen de rijkdom toenam, konden deze den strijd met het kapitaal niet volhouden. De rijken hadden hunne fabrieken, die door slaven werden bestuurd, en waarin natuurlijk ook slechts slaven arbeidden (Athene had in Pericles' tijd 400.000 slaven); en den vrijen arbeiders bleef geene andere keuze, dan met de slaven in de fabrieken te werken, of zich door den Staat te laten onderhouden.

In dezen stand vond men wel is waar de kunstenaars en handwerkslieden, maar het was geen groot getal vergeleken bij de menigte der ledigloopers, die vrije burgers heetten, maar van aal-

moezen leefden. En bovendien waren deze nijvere kunstenaars en handwerkslieden, (misschien nog wel het beste deel van de heele bevolking), niet eens in tel. Alle handenarbeid werd vernederend geacht, en slechts passend voor slaven. Daarom dat de man uit den middenstand hoe arm ook, liever ledig liep en van aalmoezen leefde.

De philosophen hadden aan de verachting van den arbeid groote schuld. Plato noemt het volkomen rechtvaardig om den man te verachten, die door zijne bezigheden wordt verhinderd zich aan zijne vrienden, of aan de belangen van het vaderland te wijden. En volgens Aristoteles is elke arbeid, die lichamelijke kracht vordert, voor den vrijen burger vernederend.

Dit *plebs urbana* nu, geen arbeid verrichtende, leefde ook ongeveer geheel op staatskosten; vandaar de koornuitdeelingen, en de andere uitdeelingen. Ten tijde van Augustus eischte deze middenstand ook wijn bij zijn brood, en ofschoon deze nog durfde antwoorden, dat door waterleidingen genoeg gezorgd was, dat niemand dorst behoefde te lijden, liet Septimius Severus reeds olie uitdeelen, en Aurelianus was op het punt eene wijnuitdeeling te verordenen, toen een zijner beambten er in slaagde, hem het ongerijmde van een dergelijken maatregel te doen inzien. „Geef het volk heden wijn, en gij zult het morgen eieren of kippen moeten opdisschen," zeide de *praefectus praeturio*, en de wijnuitdeeling bleef achterwege.

Laat ons bij zulk een staat nog toevoegen, dat, wat vanzelf spreekt, niets aan de oude maatschappij vreemder was dan medelijden met zulke armen en ongelukkigen. „Wat is een arme?" vraagt met verachting een van Trimalcions gasten in het Satyricon van Petronius. En Cicero zelf, de man die zoo edel gedacht heeft, leerde, dat men eenen vreemde alleen dan een aalmoes geven moest. wanneer men er zich geene ontbering door veroorzaakte. Plautus laat in een zijner tooneelstukken iemand zeggen, dat wie eenen bedelaar een aalmoes geeft, hetgeen hij geeft, kwijtraakt, en bovendien een ellendig leven verlengt.

Maar dalen wij nog een trap lager af.

Onder dezen z.g. middenstand, als men hem nog zoo noemen wil, die dan hoofdzakelijk uit verachte armen bestond, plebs genoemd, vond men nog den slavenstand.

Het is genoegzaam bekend, hoe in het keizerlijke Rome de slaven werden behandeld. De Romein Florus noemt de slaven een ander geslacht van menschen; en volgens Varro, in zijn boek over den akkerbouw, bestaan er drieërlei soorten van werktuigen voor den arbeid: stomme, b.v. wagens, ploegen, enz., vervolgens de zoodanige, die ongeartikuleerde toonen van zich geven, b.v. de ossen, en eindelijk die, welke spreken kunnen, dat zijn de slaven.

Zelfs een man als Cicero kan zich boven dit standpunt niet verheffen. Toen een geliefde slaaf, Sositheus, gestorven was, schreef hij aan Atticus: „Sositheus is gestorven, en zijn dood heeft mij meer getroffen dan de dood van een slaaf behoorde te doen."

De praetor Domitianus had een slaaf, die bij vergissing op de jacht een wild zwijn te spoedig doodde, laten kruisigen, en Cicero verklaart, dat dit inderdaad een weinig hard zou kunnen schijnen.

De slaaf werd voor 500 drachmen (*f* 200) gekocht, en het gaat op de slavenmarkt daar toe, evenals het in den nieuweren tijd in Amerika toeging. Zijn de slaven gekocht, dan worden zij, naar gelang hunner bekwaamheden of zooals de gelegenheid dat medebrengt, bestemd voor een handwerk of den veldarbeid, soms ook voor de kunst, of om te bedelen, of voor het circus, of voor het bordeel. Zij werden als deurwachters aan een keten bij de poort vastgehecht, zooals bij ons de huishond, en des nachts in de slavenhokken opgesloten, zooals het vee in de stallen. Hij heeft volstrekt geene rechten. Zijne vrouw en zijne kinderen behooren aan zijnen meester. Hij mag zich wel na verloop van 6 jaar vrij koopen, maar zijn meester weet door duizend middelen zijn loon te besnoeien of te onthouden. Zijn leven wordt op zoo lagen prijs gesteld, dat men hem op een bloot vermoeden ter dood brengt. Is de meester van een huis vermoord, dan worden al de slaven ter dood gebracht, en honderden worden opgeofferd, om de zekerheid te hebben, dat de ééne moordenaar niet ontkomen is.

„Tegenover den slaaf is, zooals Seneca zegt, alles geoorloofd. In rechtszaken wordt hij door middel van de pijnbank ondervraagd. Men breekt hem om beuzelingen de beenen. Men pijnigt hem op de wreedste wijze, wanneer hij het ongeluk gehad heeft, bij het bedienen van zijn heer aan tafel water te storten. Eens werd een slaaf voor de visschen geworpen, omdat hij een kristallen glas gebroken had. Zij moeten den geheelen nacht rondom de feesttafels staan, mogen niet spreken, en worden streng gestraft, als zij hoesten of zich bewegen. „Wij behandelen hen," zegt Seneca, „niet als menschen, die onze gelijken zijn, maar als lastdieren."

En had men zich nog maar bepaald tot het misbruiken van de lichaamskrachten der slaven! Maar zij werden ook ter bevrediging van de schandelijkste lusten des meesters gebezigd: hij bracht hen in de afschuwelijke serails, achter welker muren de heidensche wereld de ergste zedeloosheid pleegde en verborg.

Werden zij ziek, men liet hen dikwijls geheel aan hun lot over, volgens de naïeve bekentenis van Suetonius, „omdat het ons verveelt hen te doen verzorgen."

Seneca vat in één woord dezen maatschappelijken toestand samen, als hij zegt: „Wij hebben evenveel vijanden als slaven."

Hetgeen dezen staat van zaken verergerde, was het steeds grooter wordende getal van deze huisvijanden. „Elken dag," zegt Tacitus, „nam hun aantal op verbazende wijze toe, terwijl het vrije volk in dezelfde verhouding verminderde." Het bedenkelijke van zulk een toestand werd levendig gevoeld. „Door hoeveel gevaren zijn wij niet omringd!" riep Plinius de jongere uit, „niemand is veilig, zelfs niet de toegevendste en zachtzinnigste meester."

Evenwel had deze vrees geen andere gevolgen dan steeds strengere maatregelen tot onderdrukking der slaven.

De eenige wraak, die de slaven over de krenkingen hunner rechten als mensch konden nemen, was: met waar leedvermaak de kinderen hunner meesters zedelijk te bederven, en maar mede te werken, zoo hard zij konden, aan de toenemende verbastering van hun tijd. In een der blijspelen wordt een vader voorgesteld, die zijn slaaf toeroept: „Ellendeling! gij hebt mijn zoon bedorven!"

Toen leden de armen zeker, in velerlei opzicht, een socialen nood, en wie maakte zich op om daar wat aan te doen!

Het bovengezegde geeft ons een blik in den maatschappelijken toestand der *armen.*

Ik heb daar straks den maatschappelijken toestand der *rijken* geschetst.

Denk dien z.g. middenstand daartusschen weg. Stel deze twee standen, rijken en armen, tegenover elkander in het groote Romeinsche rijk, als de twee eenige bestanddeelen er van op maatschappelijk terrein; als de twee deelen, waarvan het eene deel noodzakelijk te gronde moest gaan door zijne armoede, en het andere deel noodzakelijk te gronde moest gaan door zijne weelde.

Bedenk daarbij, dat deze toestand niet de toestand van een dag was, noch van eene eeuw; maar dat deze zoo geworden was gansch logisch en gansch secuur uit de consequentie van vele eeuwen.

Bedenk daarbij, dat deze toestand gesanctioneerd was bij de rijken door hunne philosophie, en bij de armen door hunne wanhoop.

Bedenk daarbij, dat geene hoop op verandering meer ingegeven werd door priesters van welken godsdienst ook, dewijl de godsdiensten verstorven waren. Bedenk daarbij, dat ook geene staatkunde die verandering zelfs maar een oogenblik zou beproeven, dewijl de staatkunde toen ter tijd eene kunde was van elken keizer op zich zelven, hoe hij het langst keizer zou blijven. Bedenk daarbij, dat evenmin de oeconomie bestemd was dien toestand te wijzigen, dewijl er geene oeconomisten, maar enkel oeconomen waren, en dewijl er geene vraag bestond: „Hoe wordt het algemeen rijk?" maar enkel: „Hoe werd ik rijk?"

Bedenk dus, bid ik u, dat van geene zijde eene enkele kans op verandering te zien was, hoe ook eenige weinige philosophen van het ware bloed riepen met stemmen, die niet gehoord werden aan de gastmalen vanwege het geschater der brassers, en niet gehoord werden bij de armen van wege het geklank hunner ketenen.

En een iegelijk, dunkt mij, moet verbaasd staan over den moed van dien Galileër uit den achterhoek van Palestina, die ter juister

tijd opstond met de pretentie de wereld van ondergang te redden; die niet alleen opstond met de pretentie dezen of genen mensch geestelijk te behouden, maar met de pretentie de gansche wereld maatschappelijk te redden; verbaasd staan over den moed van dien delileër, die zijne eenvoudige discipelen uitzond, te beginnen van de azalem, en voort te schrijden tot in het hart van Griekenland en tot in het hart van Rome, met die leer in den mond, welke de beginselen zou bevatten, naar welke eene betere maatschappelijke orde zou kunnen opgericht worden, door welke geene standen van rijk of arm zouden opgegeven worden, [gelijk Boeddha had beproefd,] maar door welke elke stand zijne vrijheid en zijn welvaart, zijn wasdom en zijn geluk zou gewaarborgd vinden; — verbaasd staan over den moed van dien Galileër, die aan eene maatschappelijk ten onder gaande wereld de belofte dorst doen ook des tegenwoordigen levens!

Op welke wijze nu heeft het Christendom invloed uitgeoefend op het maatschappelijk leven, in de dagen, dat het ontstond, en de maatschappelijke verhoudingen verbeterd?

Deze vraag doet zich vanzelf voor. En in de beantwoording van die vraag ligt niet alleen de ontraadseling van een gewichtig verschijnsel in de oude geschiedenis, maar ligt tegelijk de weg aangegeven voor de verbetering van de maatschappelijke orde telkens en overal, waar en wanneer die maatschappelijke orde weer in het ongereede is geraakt.

Laat ik er allereerst op wijzen, dat het jonge Christendom de maatschappelijke orde en verhoudingen geenszins heeft veranderd door *revolutie*.

De weg der revolutie is anders de gewone weg, die de volken in de geschiedenis inslaan, als de politiek of de oeconomie

van den Staat aan het volk niet langer bevalt. De gewelddadige omverwerping van den ouden toestand, de gewelddadige opzetting van den nieuwen toestand, met kracht van wapenen, met burgerkrijg, met moord en brandstichting, is de gewone geschiedkundige manier, waarop nieuwe regeeringstelsels en nieuwe vormen van staathuishoudkunde zich baan breken en er boven op komen.

Zoo hadden de armen en slaven in het Romeinsche rijk het ook reeds beproefd. In het jaar 73, dus kort vóór het ontstaan van het Christendom, waren daar de slaven opgestaan, het lange lijden en den langen smaad moede. Spartacus, met 74 gladiatoren, liever dan in het circus ten pleiziere der weelderige Romeinen elkander dood te steken, had het sein gegeven; en na eene eerste overwinning op een leger van 3000 man, die tegen de 74 gladiatoren niet opgewassen waren, breidde de opstand zich uit van plantage tot plantage, en 70.000 slaven stonden weldra onder Spartacus' dappere leiding, na verscheidene schitterende overwinningen, gereed om Rome te belegeren, toen oneenigheid hunne macht brak, en met de laatste nederlaag, en met den heldendood van Spartacus de gansche opstand gedelgd was, en voor goed de arme en de slaaf zich weer bogen voor den rijke, en de ellendige maatschappelijke verhouding weer voor eeuwen vastgesteld, ja, verergerd scheen.

Zoo hebben in de middeneeuwen en later de boeren het beproefd; en later weer de derde stand in Frankrijk, en die andere volksmassa's in bijna alle landen van Europa, waardoór onze eeuw de eeuw der revolutiën is genoemd.

Zoo willen de communisten, de nihilisten, de socialisten en sociaaldemocraten het beproeven; en de laatste twintig jaren hebben op vreeselijke wijze het getoond, dat deze lieden het niet bij bedreigingen alleen laten, bedreigingen van revolutiën, die wij om onze ooren heen hooren klinken op elke socialistische vergadering en in elk socialistisch geschrift, en welke ons de vraag op de lippen doen komen: Welken naam zal de volgende eeuw dragen, als deze eeuw reeds die der revolutiën genoemd is?

Zooals ik zeg: de weg der revolutie is de ordinaire weg, dien de

lagere volksmassa's altijd ingeslagen zijn, als zij zich recht hebben willen verschaffen tegenover de hoogere en aanzienlijker medeburgers, met meerder of minder succes.

Het jonge Christendom, in Galilea geboren, met de ontzaglijke pretentie de maatschappelijke verhoudingen te ordenen in zoo verwarden boedel, heeft het in zijn tijd gedaan op gansch andere wijze dan door revolutie.

Allereerst wekte het jonge Christendom de hoop weer op bij hen, de mindere klassen, die alle hoop hadden laten varen.

Na den vreeselijken in bloed gesmoorden opstand der armen onder Spartacus, was de arme, vloekende tegen goden en menschen, in vertwijfeling weer teruggezonken, en in eene ontzettende verdooving in zich zelf ingekeerd. Zoo was er dus op deze wereld niets meer voor hen te hopen, noch voor hunne kinderen! Zoo was dus deze aarde de ellendige schouwplaats, waar nimmer de wet zou veranderd worden van verdrukking, en waar altijd de eene werken zou, opdat de andere zou eten; de eene armoede zou lijden, opdat de andere in weelde zich zou baden; de eene het lastdier zou zijn, en de andere de menner; de eene de prostituée zou zijn, en de andere de lachende verderver; de eene de gezweepte, en de andere de geeselaar! Er is niets ergers voor den arme, dan wanneer bij alles, wat hem ontnomen is, ook de hoop hem ontroofd is!

Maar het jonge Christendom kwam daar in hunne hutten, des avonds op de landgoederen, of in de achterwijken van hunne steden, — en het sprak van eene toekomst, eene toekomst voor hen, die dachten geene toekomst meer te hebben. Het sprak van een zachteren geest, die er komen zou in de harten hunner heeren en meesters; van een zachteren geest, die dezen zoo anders zou maken, dat zij al hun geld met de armen zouden deelen; zoo anders zou maken, dat zij niet meer zouden kunnen geeselen, niet meer bij de circussen pleizier zouden hebben om glariatorenbloed te zien vloeien. Het sprak van een rijk van vrede, dat spoedig aanstaande zou zijn, waarin geen leed meer zou

geschieden, en vrede zou dauwen op alle heuvelen en op alle bergen; en liederen als dit werden daar geleerd door slavenlippen: „Hij zal hun vroolijk op doen dagen, het heil hun toegezegd; 't ellendig volk wordt dan uit lijden door zijnen arm gerukt." Dit jonge Christendom werd de profeet van eene betere maatschappelijke orde; en de armen luisterden, en vertelden het elkander over, daar op het zaaiveld, ginds op de galeien, elders na den dienst aan de tafel hunner brassende meesters. En de ontwaakte hoop nam de verdooving weg, en deed het hoofd weer oprichten, en bracht weer leven in het oog, en moed in het hart.

Ellendig socialisme! dat altijd in vergadering en in courant de wanhoop predikt, de wanhoop achterlaat, als het eerst de hoop der wrake opwekt, als de wraak geschied is, het hart en de maag der ellendigen even ledig te laten.

Gezegend Christendom! dat toen en nu, in de sociale hervormingen de hope opwekt, en levend houdt, als eerste vereischte om den laagsten stand geschikt te maken voor de hervorming, die het brengt.

Maar met de opwekking van de hoop, trad het jonge Christendom aanstonds op met de stelling, dat nimmer door de verdrukte mindere klassen zelfs maar een zweem van geweld mocht aangewend worden tegen de hoogere klassen.

Woorden, zooals deze: „Wie het zwaard nemen, zullen door het zwaard vergaan!" welke de groote Meester gesproken had in gedenkwaardige oogenblikken, gingen van mond tot mond als gevleugelde woorden in alle plantages, waar de slaven en armen nog gereed mochten staan het zwaard te wetten, en deed er het zwaard wederkeeren in de scheede.

Woorden, zooals deze: „Geeft den Keizer, dat des Keizers is, en God wat Godes is," deden den armen en den slaven gevoelen, dat hun recht alleen voortkomen kon op den weg van recht en orde, en deden hen weer hun schatting betalen in den vorm van verplichten arbeid, of dienst, of schattingpenningen, zooals geëischt was.

Woorden, zooals deze: „Alle ziel zij de machten, over haar

gesteld, onderworpen: want er is geene macht dan van God, en de machten, die er zijn, die zijn van God verordend," werden, zonder drukkunst, duizendvoudig als vlugschriften door de eerste predikers en schrijvers uitgestrooid; door Petrus, tot in alle provinciën van Klein-Azië, door Paulus tot in het hart van Rome, en bluschten den laatsten geest van opstand uit, die de kort geleden bijna geslaagde pogingen van Spartacus bij de slaven nog hadden kunnen achterlaten.

„Lijd verdrukkingen als een goed krijgsknecht van Christus," werd het motto van de duizenden, die de leer van den Galileër aannamen, als zij uitzagen naar de betere verhoudingen tusschen rijken en armen, die het Christendom beloofde.

En zoo werd reeds bij den aanvang de groote maatschappelijke hervorming, die aanstaande was, geleid op eene baan zonder smet of schuld, zonder bloedstorting of geweld aan de zijde der hervormers; geleid op eene baan, waar dus de hervorming niet behoefde tegengehouden te worden door de zonde der hervormers.

Vreemd zagen de rijkeren op van deze methode; vreemd zagen zij op, de bezitters, de verdrukkers; en zij lachten er eerst om, niet begrijpende wat kracht er school in eene slavenbevolking, die uitsprak, zoo anders dan in Spartacus' dagen, van door lijdzaamheid te willen ingaan tot heerlijkheid.

Het Christendom trad verder op met de stelling, dat alle menschen *gelijk* waren, en dat allerminst het geld, maar integendeel zeer andere dingen verschil in rang en stand moesten veroorzaken; en de eerste predikers en aanhangers toonden het ook praktisch, dat zij geen aanzien des persoons kenden.

Dit scheen voor een oogenblik eene revolutionaire prediking naar de begrippen van dien tijd, en in de oogen der grooten, vooral na den vreeselijken opstand van Spartacus. Maar de arme lieden, die met deze stelling voor den dag kwamen uit Galilea naar Rome, pasten deze theorie allereerst praktisch op zich zelf toe, en dwongen niemand met geweld om deze leer aan te nemen; en waren voorloopig tevreden. dat alleen onder de aanhangers deze theorie beoefend werd. Wat was er revolutionairs in deze manier?

Alle menschen gelijk! Vreemd zagen de rijken en de bezitters er van op; nooit had op aarde iemand dit gezegd; die Galileër was de eerste geweest.

De philosophen hadden geleerd, dat de armen een soort huisdieren waren, ten gebruike van de rijken door de goden geschapen; het paard was om te rijden, de os om te ploegen, de hond om te waken, de koe om gemolken te worden; het huisdier, dat slaaf heette, was om te bedienen, en om aan alle lusten te voldoen. Goede goden! die het zoo hadden besteld!

En de zelfzucht der bezitters deed hen gaarne gelooven aan wat de philosophen zóó leerden; ja, zoo was het, de mindere man was geen mindere *man*, maar specifiek (soortelijk) van de andere menschen onderscheiden, een wezen van eene andere orde!

Alle menschen gelijk! Deze gedachte was door dien Hebreër geslingerd als eene groote gedachte in de ziel des volks, daar ginds in het hart der beschaving, te Athene, voor den Areopagus, ten aanhoore van heeren en slaven, met de woorden: „Wij zijn van Gods geslacht," en lang nadat die Hebreër, misschien wat ontmoedigd over het weinige succes, die stad den rug toegekeerd had, werkte dit woord voort in die stad van 20,000 heeren, en 400,000 slaven.

Alle menschen gelijk! Dit bliksemend woord stelde in de schaduw de geestige woorden van een Petronius en Plautus, en de schoongestelde phrasen van een Cicero.

En dit woord, dat geene actie van geweld tot bondgenoot wilde hebben op eenige manier, en dat uit eigen ethische kracht wilde doorwerken in de gewetens der menschen, zoodat geene actie van geweld van den kant der rijken er ook iets tegen doen kon, dit woord deed de oude beschaving sidderend gevoelen, dat hare ure geteld was; gevoelen, dat hier de basis lag voor eene nieuwe oeconomie.

Het jonge Christendom trad verder op met de groote stelling van de *emancipatie der vrouw*. Het woord *emancipatie* heeft niet in het gangbaar gebruik die slechte beteekenis, die sommige Christenen, uit eene soort reactie, tegenwoordig er aan geven willen. Deze vloeide logisch voort uit de algemeene thesis van de gelijkheid

van alle menschen. Waarom zou de vrouw er van uitgesloten zijn?

Dit was een woord, waar de oude beschaving zich het meest over verbaasde. Wie had ooit zulks vernomen in Egypte, in Perzië, in Kanaän, in Griekenland, in Rome? Zelfs Boedha, overigens een groot oeconomisch philosoof uit den ouden tijd, had er niets van begrepen, van de stelling der vrouw.

„In Griekenland was de vrouw altijd zeer weinig in aanzien geweest. In de voor haar bestemde vertrekken afgesloten, kon zij op het leven haars mans geen den minsten invloed uitoefenen, noch het eenigermate veraangenamen. Eigenlijk huiselijk leven bestond er niet. Het huwelijk had alleen ten doel de toeneming der bevolking te bevorderen en te regelen; en de man zocht in andere, altijd schuldige, en dikwijls afschuwelijke betrekkingen, eene verpoozing van het openbare leven."

Te Rome had de Staat wel reeds eene emancipatie der vrouw beproefd, n.l. in dien zin, dat zij niet meer een wezen zou zijn, alleen voor de binnenvertrekken bestemd, of voor de verhooging van het genot der gastmalen bestemd; eene emancipatie in dien zin, dat zij niet meer zoo sterk aan denzelfden man behoefde toe te behooren. En de wet van gemakkelijker echtscheiding was toen tot stand gekomen. Maar om de minste beuzeling kon toen eene echtscheiding aangevraagd worden. En dit werd dan ook zoo veelvuldig gedaan, dat volgens Seneca, vrouwen de jaren niet meer bij de namen der consuls, maar bij die harer mannen telden. Volgens de veelbeteekenende uitdrukking van Martialis was de vrouw, met de wet der echtscheiding op hare hand, op geheel wettige wijze eene overspeelster.

Deze echt oude en echt oostersche beschouwing van de ongelijkheid tusschen de vrouw en den man, dit beschouwen van de vrouw als eene soort wezen van eene lagere orde dan de man, had in den loop der jaren vanzelf ook de vrouw er toe gebracht, om zich zelve zoo te beschouwen. Eerst had men haar vernederd, en toen, om nog maar levensgenot ten minste te hebben, vernederde zij zich zelve.

„Zij wedijverde te Rome met den man in losbandigheid. Zij is meestentijds slechts eene schaamtelooze boeleerster, van wie men zeggen kan, dat zij alles heeft, behalve eene reine ziel (Tacitus.)

Nog niet tevreden met de minnaars, die zij uit haar eigen stand heeft, zoekt de Patricische vrouw nog anderen uit de heffe des volks, onder de slaven en zwaardvechters. Somtijds zag men zelfs vrouwen in het strijdperk worstelen."

Juvenalis schildert in een beeld van huiveringwekkende schoonheid met een enkelen trek de zedeloosheid der vrouw, wanneer hij haar ons voor oogen stelt, zooals zij, de schoone patricische, het altaar der schaamte voorbijgaat, en niet bij zich zelve bloost, maar er om lacht, er om lacht. Clemens van Alexandrië schetst ons de heidensche vrouw met kiescher penseel, maar zij zelve is er niet te beter om: „Weelderig gekleed, rijkelijk geblanket, en met velerlei prikkelend reukwerk overladen, is zij niet tevreden met de onwelvoegelijke afbeeldingen, die haar woonvertrek vullen, maar draagt zij die afbeeldingen boven op haar schoeisel nog met zich mede."

Dat was dus in de oude beschaving niet alleen een zedelijke misstand, maar ook een oeconomische. De oeconomische vernedering der vrouw had de zedelijke zelfvernedering ten gevolge gehad. En de tweederlei zedeleer, was toen, evenals nu, slechts de logische consequentie er van.

Op wonderlijke wijze nu traden die eerste predikers van het Christendom op met hun eisch van emancipatie der vrouw.

Geen flauwe, hoogdravende verheerlijking van de goddelijkheid der vrouw achtten zij het middel om die emancipatie te verkrijgen.

Geen opzienbare, medelijden opwekkende, beschrijvingen van den ellendigen toestand der vrouw achtten zij het middel om die emancipatie te verkrijgen.

Geen opruiende, revolutionaire taal, van vrouwen tot vrouwen gesproken (zooals in de dwaze vergaderingen der vrije vrouwenvereeniging te Amsterdam te hooren is) achtten zij het middel om die emancipatie te verkrijgen; eene vrouwenrevolutie heeft nog nooit succes gehad. Een schreeuwende socialist, met verwarde haren en gebalde vuist, is nog eene figuur; dat staat nog zoo wat. Maar eene revolutievrouw, met krijschende stem, en slordige haren, en hangende muts, dat staat heelemaal niet, dat zal een socialist zelfs niet mooi vinden.

Neen, dat jonge Christendom, met fijn instinct, wist dat de oeconomische misstand dieper oorzaak had, dat de kwaal dieper lag. Het wist dat die ellendige toestand der vrouw voortgekomen was uit die fraaie den mensch flatteerende philosophie van de schoonheid des lichaams. De aesthetische bewondering van de schoonheid des lichaams had tot dat alles gevoerd. En daarom moest tegen die philosophie eene andere tegenovergesteld worden; en die andere was gevonden: de philosophie van de heiligheid des lichaams. „Het lichaam is schoon!" zoo had de oude beschaving geroepen. En eene ellendige oeconomie was voor de vrouw daaruit voortgekomen. „Het lichaam is heilig!" riep de nieuwe philosophie van den Christus. En deze werd de basis van den beteren toestand.

De meester in Galilea had zelf het voorbeeld dier emancipatie gegeven. Waarom had hij, zoo geheel tegen de vrouwenverachtende zeden van den tijd in, ja met trotseering daarvan, het aan die vrouwen vergund met hem mede te reizen door het land, die vrouwen welke hen gevolgd waren van Galilea, en hem dienden van hare goederen? Waarom had hij, met trotseering van de vrouwenvernietigende zeden van zijn tijd, het aan die vrouwen toegestaan, aan de tafel van Simon den Farizeër, om hem de voeten te wasschen, in één woord, hem aan te raken? Was het niet in het eerste geval, om tegenover het geheele Oosten, en tegenover de gansche oude beschaving te toonen, dat de vrouw de gelijke is van den man? En in het tweede geval, dat op die gelijkheid moest aangewerkt worden, allereerst van de zijde van den man? De meester zelf had het moedige, alleenstaande voorbeeld dier emancipatie gegeven.

En toen ging van daar uit, van uit dien achterhoek, tot in het hart van Griekenland en Rome, de nieuwe grondstelling der nieuwe oeconomische orde met gevleugelden gang voort, en werd tot verbazing van een iegelijk over de nieuwheid, deze stelling gehoord: Weet gij niet, dat ulieder lichaam een tempel is van den H. Geest, (die in u is, dien gij van God hebt) en dat gij uws zelfs niet zijt?

En dat woord drong door tot in de senaatskamer; en wat meer is, het drong door tot in de serails, tot in de binnenvertrekken, en verbrak er de grendels van; en eene nieuwe vrouw trad naar bui-

ten in het openbare leven, waar haar eene heilige plaats was verzekerd.

Na de proclamatie van vrijheid, gelijkheid en broederschap, eene proclamatie zonder revolutie, viel voor het jonge Christendom op oeconomisch terrein nog slechts ééne groote quaestie op te lossen, waar nog nooit eene oplossing van beproefd was: n.l. *de regeling van den arbeid.*

De arbeid is in den voor-christelijken tijd als eene onteerende zaak overal aangezien, en op deze slecht-ethische stelling was weer eene ontzaglijke oeconomische wanorde opgebouwd. Wat Cicero, als de toongever van de oude beschaafde wereld had gezegd: „Al de verdiensten van loontrekkende werklieden, en van allen, die hunnen arbeid, maar niet hunne kunst, verkoopen, zijn oneerlijk en snood; hun loon vermeerdert hunne dienstbaarheid; al de kunstenaars houden zich met eene onteerende kunst bezig," was de algemeen geldende beschouwing van den arbeid.

Het was niet genoeg, dat de aristocraten de vruchten van den arbeid des minderen mans bijna kosteloos aannamen, om die te bezigen tot verhooging van hunne weelde en van hun genot; maar zij betaalden den minderen man bovendien nog met verachting van zijn handwerk. Nu ja, het eten van smakelijke spijzen was eene goede zaak, maar het gereedmaken zelf dier spijzen, een verachtelijk handwerk; het hooren naar de fluitspelers bij het nagerecht was wel streelend voor de ooren, maar de beoefening zelve van die kunst een verachtelijke arbeid; het nederliggen op de zachtste donzen divans was eene aangename zaak, maar het maken van die ligbedden eene verachtelijke kunst; het omringd zijn door allerlei schitterende meubelen in hout en ivoor en brons en goud een verheffend gezicht, maar het vervaardigen van die meubelen een verachtelijk handwerk; ja, maar even, en dat nog wel in een zeer kunstig en gunstig tijdvak, dat de Grieken gekend hadden, waren de beeldhouwers aan die algemeene verachting ontsnapt.

Welk een lot dus den arbeiders, en de arbeidersklasse in het algemeen ten deel viel, dat valt hieruit lichtelijk af te leiden.

Een arbeider was een verachtelijk mensch, behalve dat hij een arm mensch was. De goden hadden hem geschapen, alweer ten dienste der rijken; de goden zijn geprezen!

Daarom dat op de plantages, bij den veldarbeid, de heeren er niet tegen op zagen om hunne slaven zonder eenige wettelijke regeling van den arbeid, zonder een normaal-werkdag, den dag en den nacht door te laten werken; in den regel was een sterke slaaf in één jaar opgebruikt; maar wat kon het den heeren schelen? Daar waren weer nieuwe; zij zorgden voor nieuwe; zij hadden hunne slaventeelten, en daar gold niet eene theorie van geboortevermindering, maar liefst eene van geboortevermeerdering.

Daar was bovendien geene sprake van vast loon; wat loon, als de heer niet wilde! en als hij slagen en weinig spijze tot loon wilde uitkeeren!

Daar was geen pensioen noch pensioenfonds voor den ouden dag; Wat ouden dag! de slaven werden niet oud!

Daar was geene regeling van het lot der weduwen; wat weduwe! laat haar naar de teelt gebracht worden!

Zelfs de onderwijzers, die troetelkinderen van onze negentiende-eeuwsche wetgevingen, ontsnapten niet aan de algemeene verachting! Nu ja, dat de aristocratische kinderen het schrijven leerden, om later op de wastafeltjes hunne gebrekkige minnebrieven elkander te schrijven, en het lezen leerden, dat was goed; maar het onderwijzen zelf, dat was verachtelijke arbeid, waar sommige slaven voor konden uitgekozen worden.

Welnu, de regeling van den arbeid, zooals ik zeide, viel nog bovendien als taak toe aan het jonge Christendom, dat de oeconomische redding van de oude wereld op zich genomen had. En gansch evenwijdig aan zijne andere methode volgde het ook hier den ethischen weg.

Het organiseerde geene werkstakingen, die gewone manier van onzen tijd. Het belegde geene volksvergaderingen, waar onbekwame mannen het hoogste woord voeren, en altijd van het onderwerp afdwalen, en waar de geneesmiddelen voor de vreeselijke kwaal zoo maar geïmproviseerd worden. Het schreeuwde

niet om een normaal werkdag. Het richtte geene kamers van arbeid op tot contrôle van de eischen van werkers en werkgevers. Het drong niet bij den Staat aan op het instellen van verplichte verzekering der arbeiders tegen den ouden dag of tegen krankheid. Niets van dat alles. Het jonge Christendom had daartoe de macht niet; of wat zou het, het zou zulks niet eens gewild hebben, al had het de macht er toe bezeten; het zou er mede uit zijne rol gevallen zijn.

Neen, — het begreep, alweer, dat de kwaal dieper zat; dat de gansche ongeregelde boedel en de schreeuwend ongeregelde wanorde op het gebied van arbeid eene diepere oorzaak had. De verachting van den arbeid was schuld van alles. En daarom, zou ook deze quaestie op oeconomiesch gebied opgelost worden, dan moest voor alles de verachting van arbeid plaats maken voor waardeering van arbeid.

En zoo begon het ook: zonder eenigen zweem van revolutie werd de taak aanvaard, door de ethische verklaring, dat arbeid een der edelste bestaansuitingen van den mensch is.

Die verklaring geschiedde praktisch. Waarom was het, dat de stichter zelf van den nieuwen godsdienst tot zijn dertigste jaar toe aan handenarbeid zich gegeven had? Hij had wellicht kunnen droomen tot zijn dertigste jaar, aan ledige bespiegelingen in de bergen zich kunnen overgeven, of aan het zeestrand; zooals sommigen zich hem ook voorstellen in dit eerste tijdperk van zijn leven, en van hem beweren, dat hij gedaan heeft. Hij had als woestijnmonnik in de afzondering van rotsholen dien tijd kunnen doorbrengen, als voorbereiding van zijn daaropvolgend predikambt; gelijk Boedha heeft gedaan, en Mohammed later. Maar hij heeft het niet gedaan. In de werkplaats van Jozef hanteerde hij beitel en schaaf, en als een der meest gewone timmerlieden werkte hij daar aan het herstellen der eenvoudige gebroken meubelen, die de burgervrouwen in de werkplaats brachten, of aan de versleten ploegen en landbouwwerktuigen, die de boeren ter reparatie aanboden; of hij werkte aan het optrekken van de schamele woonhuizen of schaapskooien; en zijn brood at

hij in het zweet zijn aanschijns. Heeft Jezus, volgens de eerste Christelijke kerk, zich door zijne menschwording tot veel moeten vernederen, die vernedering heeft volgens haar nooit bestaan hierin, dat hij als een der arbeiders zijn handwerk uitoefende.

Integendeel, het handwerk, doordat hij er zijn hand aan had geslagen, was daarmede voortaan verklaard voor een goddelijk beroep, en daarmede alle andere arbeid tegelijk.

Verbaasd stond de oude beschaving over deze opvatting van den arbeid. Verbaasd stonden die Grieksche philosophen er over, dat die Hebreeuwsche philosooph, die te Athene hun zijne wijsbegeerte gepredikt had, in hunne steden een groot deel van den dag doorbracht in het ijverig zitten aan een weefgetouw.

En het werkte als de machtigste redevoeringen tegen de oude beschouwingen van den arbeid, dat door heel het Romeinsche rijk die gelijkenissen de ronde deden, waarin allerlei takken van arbeid dienst deden om het hoogste af te beelden, dat gedacht kon worden, n.l. het Koninkrijk der hemelen. Ja, zij gingen van mond tot mond, die gelijkenissen van den zaaier, en van den tuinman, die mest leide om den boom, en van de vrouw, die het zuurdeeg deed in het deeg vóór het bakken, en van de visschers, die het net uitwierpen. En elke gelijkenis deed, aan hare maatschappelijke zijde, dit nut, dat de arbeid meer en meer, niet langer eene verachtelijke zaak, maar eene veredeling van den mensch als mensch geacht werd.

Zoo was deze zaak gewonnen, en met den arbeid, was voortaan ook de arbeider verhoogd.

En bij de erfenis, die het westelijk Europa van het Oosten ontving in den godsdienst van Jezus, was ook deze onverwachte, ten minste van het weelderige Oosten onverwachte gave, dat het de basis ontving voor eene regeling van den arbeid in de waardeering van den arbeid.

Ziedaar den invloed, die er van het Christendom uitging op het maatschappelijke leven van de oude wereld. Ziedaar, hoe dat oude Christendom beproefd heeft, reeds dadelijk bij zijn ontstaan de sociale quaestie op te lossen van dien dag.

Er was eene geweldige sociale quaestie. En wat de aristocratische Staat zelf niet wilde oplossen, en wat de armen zelf onder Spartacus niet hadden vermocht, dat deed het jonge Christendom. En het kwam altemaal, de vrijheid van den minderen man, de emancipatie van de vrouw, de waardeering van den arbeider. De weg naar eene schitterende toekomst was glansrijk ingeslagen. En, gelijk ik telkens met nadruk heb doen uitkomen, het was gekomen altemaal: zonder revolutie. Het was gekomen door de macht van ethische beginselen. Het Christendom deed niets, dan de oude zedenleer aantasten, die de grondoorzaak was van al die misstanden in de toenmalige maatschappij; het gaf aan de maatschappij eene nieuwe basis, wetende, dat op die nieuwe basis ook het nieuwe staatsgebouw kon opgetrokken worden. Het heeft nooit het oude staatsgebouw omgeworpen gelijk de sociaaldemocratische partij wel wil. Maar toen het zijn eigen gebouw klaar had, verhuisde al het volk gewillig en vanzelf, terwijl het oude gebouw leeg kwam, en onbewoond bleef, en vanzelf in puinen verzonk.

Ziedaar eene bladzijde uit de wereldgeschiedenis, waar meer dan in eenig ander tijdperk, het zoo duidelijk te zien is geweest, dat der volken geschiedenis afhangt van der volken godsdienst; eene bladzijde, welke ik getracht heb in de herinnering terug te roepen.

Die bladzijde geeft ons de verklaring van vele verschijnselen en raadselen, waar wij ons anders blind op zouden turen.

Zoo is het een raadsel geweest voor velen, waarom die schitterende oude beschaving der oostersche en zuidelijke volken te niet is moeten gaan. Waarom heeft de Voorzienigheid dat toegelaten? Resultaten waren toen verkregen van rijkdom, en wijsheid, en staatkunde, en macht, en beeldhouwkunst, en schilderkunst, en

toonkunst en dichtkunst, en weelde. En die gansche oude beschaving ging ten onder. Waarom heeft de Voorzienigheid dat gewild?

Deze bladzijde heeft het ons geleerd: omdat die gansche beschaving gegrond was op eene basis van onrecht: op de slavernij van den man, op de ongelijkheid van de vrouw, op de verachting van den arbeid.

Zoo mag het altijd ook een raadsel schijnen, hoe sociale quaestiën kunnen opgelost worden, daar geene revolutiën baten, want revolutiën brengen revolutiën voort; daar geene staatkunde kan baten, want de staatkunde geeft op zijn best slechts van boven af gedecreteerde remediën in allerlei bepalingen, die slechts verlichting aanbrengen, maar geene genezing.

Deze bladzijde heeft het ons geleerd: dat alle sociale quaestie, hoe oeconomisch ook, eene zedelijke quaestie is in den grond, waar alleen zedelijke beginselen de oplossing aan kunnen geven. Dat onze tijd het bedenke!

Zoo mag het voor een oogenblik een wonderbaar verschijnsel wezen, en een raadsel, hoe in dien dag die nieuwe Christelijke godsdienst uit den achterhoek het heeft kunnen winnen in alle landen, waar hij gebracht werd door zoo eenvoudige dragers; het heeft kunnen winnen op de macht der wijsheid van de philosophen en op de macht van het zwaard der Caesars; het heeft kunnen winnen op alle andere godsdiensten hoe verheven ook.

Deze bladzijde heeft het ons geleerd: dat die overwinning is te danken geweest mede daaraan, dat deze godsdienst er een is geweest niet maar alleen van leerstellig-wetenschappelijke waarde, maar vooral van oeconomische waarde. Dat het Christendom van onzen tijd het bedenke, dat het geene abstracte leer van assurantie tegen den toestand nà den dood is, maar de hoogste levens-oeconomie van het dezerzijds; en men zal het dan ook vooreerst nog niet afschaffen!

Zoo mag het voor velen een raadsel schijnen, hoe de Christenheid er toe gekomen is, om dien Jezus, den stichter van dien

godsdienst uit Galilea, tot een Christus des geloofs te verheffen, tot een godheid, die aangebeden wordt in harten en kerken, wien de liederen en gebeden oprijzen van geslacht tot geslacht.

Moge deze bladzijde het geleerd hebben, van een maatschappelijken kant, wat onze ziel uitspreekt van soteriologische zijde, als zij aan het sacrament des nachtmaals het Hem toefluistert in de gemeenschap met Hem, dat er redenen zijn om te gelooven, dat die arme, reizende leeraar van Judea den titel waardig is, dien de eeuwen Hem geven, den titel van: Zoon van God.

AUGUSTIJNE KERK.

Behoort de Vader tot de Hervormde Gemeente ?
Behoort de Moeder tot de Hervormde Gemeente ?
Is de Vader Lidmaat ?
Is de Moeder Lidmaat ?
Zijn de Ouders van voornemen beide den Doop bij te wonen ?
Verlangt de Moeder eene dankzegging voor hare herstelling ?
Waar woont gij ?

Dordrecht, *den* 189 3

NB Dit briefje moet ingevuld, met het bewijs van inschrijving in den Burgerlijken Stand, op *Zaterdag* vóór den dag der doopsbediening, uiterlijk des avonds te *zes* ure, terug-bezorgd worden aan den Koster der kerk, waarin het kind gedoopt zal worden.